

Kenedi János
Emlékbeszéd Bibó István felett

Elhangzott a Bibó Társaság, a Göncz Árpád Alapítvány, az 1956-os Intézet és a Nagy Imre Társaság megemlékezésén, a Kossuth Klubban, 2019. május 10-én

„Sírba száll-e a demokratikus gondolkodás Bibó Istvánnal?” – kérdeztem negyven évvel ezelőtt, Bibó ravatalánál. A politikai demokrácia pillanatnyilag ismét tetszhalott állapotban van Magyarországon, de vajon a hozzá vezető gondolkodás, sőt, az ép ítélőképesség megkergülése is követi-e egy újabb balsikerű rendszerválás következményeként? Az 1988 és 1990 közti eseménysor hasonló „félforradalomnak” tekinthető-e, mint amilyen az 1945 és 1948 közötti volt, vagy a jelenleg is zajló szellemi népiertás csupán egyik újdonság tehertétele a magyar önkényuralmak historikumának?

*

2018. január 9-én, Budapesten, a parlament felé vezető Alkotmány utcában jó hangulatú diáktüntetés zajlott. Gimnazisták mozdultak meg a tanszabadság megfújása ellen. Feltűnt nekem két transzparens. Az egyik táblán ez állt: „ÉRZEM, HOGY BUTULOK.” A másikon ez: „CSÖKKEN AZ ÉRTELMEM.” Vajon az érett felnőttkor kezdetén álló diákok észleleteiért a tudást áthagyományozó értelmiség viseli-e a felelősséget? Szakszerűtlen tankönyvekben, nyegle tanároknak keresendők-e az okok? Melyik állami bűnöző felelős a fejekben zajló garázdálkodásért? Ki játszik a Kádár-rendszer után epekedő közönségnek a Horthy-rendszer maskarájában?

*

Bibó István az „értelmiségnek nagy méretű társadalomszervező jelentőséget” tulajdonít. Szerinte „gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy széles társadalmi csoportok léteznek és hatalmas társadalmi erők működnek, amelyeknek belső viszonyait nem kizárólag, sőt nem is elsősorban születésrendi, hatalmi és vagyoni szempontok szabják meg, hanem döntően, esetleg túlnyomó részben egy szakma belső törvényei s az embernek és munkájának ebből származó rangja.

A modern történettudomány megállapította, hogy ez a fajta elmélyültebb társadalomszervezet, amelyik többek között fejlettebb földművelést és kevésbé rideg úr-jobbági viszonyokat is jelentett, nyugatról keletre csökkenő erővel érvényesült, s többek közt Magyarország is egyike volt azoknak az országoknak, amelyekben sokáig nagy erővel küzdöttek egymással a szakszerűbb, elmélyültebb és ridegebb, hatalmaskodóbb társadalomszervezeti formák. A 16. századtól kezdve, a földesúri hatalom felülkerekedésével, a Dózsa-forradalom leverésével és a királyi hatalom külföldre kerülésével Magyarország meglehetősen beleszorult a ridegebb keleti társadalomfejlődés formájába, ami a jobbági állapot elromlásával, a polgárság elsorvadásával és az önálló értelmiségi réteg fejlődésének elakadásával járt. Ekkor alakult ki Magyarországon az a werbőczyánus jogi kultúrájú igazgatási értelmiségi réteg, amely valójában a nemesség társadalmi-hatalmi rendszerének volt merő függvénye, s társadalmi öntudatát elsősorban nem a maga értelmiségi szerepe, hanem nemes volta vagy a nemességgel való kapcsolata adta meg.

Ezzel szemben hátrébb szorítva, de megszakítatlan folytonosságban tovább éltek Magyarországon azok az európai értelmű erőfeszítések, amelyek az értelmiség nagyobb önállósodása, szakmai öntörvényűségének és szereptudatának a kiépülése irányában dolgoztak, legfőképpen papok, iskolamesterek és a városi igazgatás körében. A magyar reformkorban a magyar értelmiség két részének, az értelmiségi foglalkozást űző köznemeseknek és a polgár- és jobbágyfiakból lett honorácioroknak a széles körben való összeolvadása kezdődött meg. Ez az összeolvadás egészen 1848-ig olyan feltételek mellett folyt, amelyekben az értelmiségi öntudat erősebbnek mutatkozott a nemesi öntudatnál. Az egész folyamat oly irányban haladt, hogy magában foglalta azt a reményt és azt a lehetőséget, hogy az egész magyar társadalomnak és vele az értelmiségi szakszerűségnek a fejlődése ismét rá tud kanyarodni az európai fejlődés útjára.” A kiegyezés után, kiváltképp a XIX. század utolsó harmadában – mondja Bibó – „az új úri-értelmiségi réteg szelekciója iskolai végzettségen, diplomán alapult: a modern követelmények nem engedték meg, hogy az értelmiségi szerepet betöltő réteg nyíltan és formailag is születésrendi és társadalmi szelekció alapján válogatódjék ki. (...) Nem volt más hátra, mint az értelmiségi szelekciót meghatározó iskolarendszert hozzáhajlítani, mondhatjuk nyugodtan, hozzákorrumpálni a nyíltan fel nem lépő, de a valóságban teljes erőben lévő úri-nemesi társadalmi kiválasztás szükségleteihez. Ennek a törekvésnek a nyomása alatt váltak a magyar iskola-típusok egy-egy társadalmi osztály megfelelőivé, s ezért fejlesztette ki a magyar iskoláztatási rendszer (...) pontosabban a gyakorlat azt a két intézményt, amin keresztül egy merőben társadalmi, a szakszerű elmélyedéstől és értelmi képességtől nagyjában független kiválasztás az iskolai kiválasztás formáját vehette fel: a kegyelmi érettségi és a mezei jogászat intézményeit.”

*

Az 1848-as forradalom leverését követte az a szociológiai átváltozás, hogy a Nyugat-Európa felé tájékozódó, szakszerű értelmiség helyét – írja Bibó – „felváltotta az úriember rétege. (...) A magyar – úriember-értelmiséget óriási megrázkódtatásként [érte] az 1919. évi proletárforradalom. Csak egy olyan réteg, amely a munkásság társadalmi fejlődésével és problémáival szemben tökéletes ismeretlenségbe élt, volt képes a proletárforradalmat egész egyszerűen Isten és haza ellen törő zsidók összeesküvésének felfogni és így megmagyarázni próbálni. Ebből a megrázkódtatásból született meg többek között az ellenforradalom s az a szerep, melyet ebben az ellenforradalomban a magyar értelmiség vitt. Az azonos félelmekben élő polgári elemekkel való összekapcsolódást fejezi ki az úriember új neve: keresztény középosztály.”

*

Ilyen középosztályt igyekszik összetákolni a NER, s nemzetállami keretbe erőltetni és száműzni az 1988 és 1990 közötti rendszerváltás fő eredményét, a politikai szövetségen alapuló, demokratikus államot. A NER nemcsak pusztít – egyetemeket, tankönyveket, mi több, a Magyar Tudományos Akadémiát –, de alapít is, például a Magyarságkutató Intézetet. Bibó István nem helytelenítette ezt a tudományágot, de kritikai fenntartással élt. Az ősmagyar keleti orientációt célzó eredetkutatást ugyan pusztán „köldöknézésnek” tartotta, de elkülönítette a kutatásra, tanításra méltatlan tárgyakat az arra alkalmasoktól. „Felkutathatjuk a magyar népi zenét, a népi játékokat, a népi viseleteket, a népi jogszokásokat: a kutatások

eredményéből nem következik magától értetődően, hogy mindezeknek a fenntartása és ápolása egyben a magyar kultúra megújulását és megerősödését is jelenti. A tudományos szempontjából egy népdal épp olyan érdekes, mint egy ruhadarab, egy játék vagy egy jogszokás; a kultúra jövődődése szempontjából esetleg kiderülhet, hogy a népdal értékes, a játék kevésbé, a viselet csak igen határozott korlátozásokkal, a jogszokás fennmaradása pedig egyenesen kártékony lehet. Minden eddigi ún. magyarságtudományi kutatásnak az volt a tehertétele, hogy ezt a két szempontot nem választotta mindig világosan szét. Ez egyrészt korrumpálta, hátsó gondolatokkal terhelte meg a tudományos kutatást, másrészt meghamisította a közösségi kulturális kérdések helyes látását, s igen kártékony érdekeket engedett érvényesülni »a parasztság ősi, romlatlan állapotában való megtartása« jegyében. (...) Ennek az egész problémának a félresiklása talán sehol sem fenyeget annyira, mint éppen Magyarországon. A tőlünk nyugatra élő közép-európai népek parasztsága ugyanis a polgárosodás bizonyos fokára eljutott, a Balkánon viszont a vékony uralkodó réteg uralmának megdőlése után a parasztság valóban a megújulás forrásává vált nem azzal, hogy a maga ősi zártságát őrizte, hanem oly módon, hogy értelmiség, munkásság és minden egyéb belőle nőtt ki...”

*

A parlament felé vezető Alkotmány utcában az egykori Bibó kollégista diákok pártcsődülete Trianon-alagút fúrásába kezdett. Vigyázzon az ország, nehogy ez Bibó „zsákutcás” helyzeteibe vezessen.

(Az 1947 és 1948 között született szövegek idézeteit Bibó István Értelmiség és szakszerűség és A magyarságtudomány problémája című tanulmányaiból merítettem.)

Élet és Irodalom, 2019. május 10.